

Αριέλλα Ασέρ

Τραυματικό βίωμα και ονειρικές διαδικασίες στους επιζήσαντες από τα ναζιστικά στρατόπεδα.

Στείλε την ανάσα σου σ' όλους αυτούς τους νεκρούς και θα ξήσουν!
Η μετάδοση του τραύματος στα παιδιά των επιβιωσάντων της ναζιστικής εξόντωσης.*

"Η αδυναμία να καταλάβουμε δεν μας απαλάσσει από τό να σκεφτόμαστε"

M. Μαϊμούδης
12^{ος} αιώνας.

Το ενδιαφέρον για τους τρόπους επιβίωσης στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως καθώς και για την ψυχολογία των επιβιωσάντων αναπτύχθηκε ουσιαστικά στη διάρκεια του πολέμου και στις δύο πρώτες δεκαετίες μετά την απελευθέρωση των στρατοπέδων.

Τα περισσότερα γραπτά (μαρτυρίες και μελέτες) εκείνης της εποχής είναι έργα των ίδιων των επιβιωσάντων (συχνά ψυχιατρών ή ψυχαναλυτών) όπως, για να αναφέρουμε τους γνωστότερους, του B. Bettelheim, του Kogon και του E. A. Cohen.

Για να εξηγήσουν τη λειτουργία των στρατοπέδων και τους ψυχικούς μηχανισμούς των εγκλείστων, ο καθένας αναφέρεται στο θεωρητικό πλαίσιο με το οποίο είναι εξοικειωμένος, όλοι όμως περιγράφουν με τον ίδιο σχεδόν τρόπο τους θεμελιώδεις χρόνους αποδόμησης της προσωπικότητας.

Η μεταπολεμική ψυχιατρική αναζήτησε ψυχοπαθολογικές σταθερές στον πληθυσμό των διασωθέντων μέσα από ψυχολογικά τέστ και ψυχιατρικές εξετάσεις. Το γνωστό "Σύνδρομο Στρατοπέδου Συγκεντρώσεως" ενταγμένο στις κατηγοριοποιήσεις του DSM III καταγράφει μια σειρά ψυχοπαθολογικών σημείων και χαρα-

κτηριστικών προσωπικότητας που απαντώνται σε έναν μεγάλο αριθμό επιβιωσάντων, δεν καλύπτει όμως την κλινική εικόνα του συνόλου των ατόμων που έζησαν τις δοκιμασίες των στρατοπέδων ούτε μία ιδιαίτερη ψυχική οργάνωση.

Σύγχρονοι ερευνητές καταλήγουν σε πιο ήπιες παρατηρήσεις, λιγότερο περιοριστικές, δεχόμενοι μια μεταβλητότητα, όσον αφορά τις συνέπειες των τραυματικών βιωμάτων. Γι' αυτούς το ξητούμενο δεν είναι μια αναλογική ψυχιατρική διάγνωση αλλά η αναζήτηση σε διαφορετικά θεωρητικο-κλινικά πλαίσια διαφόρων θεραπευτικών δρόμων παίρνοντας υπόψη την ποικιλία των παθολογιών των επιβιωσάντων.

25 χρόνια μετά το τέλος του πολέμου ξυπνάει το ενδιαφέρον για την δεύτερη γενειά, τα παιδιά των επιβιωσάντων. Αρχίζουν να δημοσιεύονται οι πρώτες σχετικές μαρτυρίες, επιδημιολογικές έρευνες, συνεντεύξεις, ψυχο-ιστορικές μελέτες, κλινικές παρατηρήσεις και επιχειρείται η μελέτη της μετάδοσης της τραυματικής εμπειρίας στους απογόνους καθώς και οι συνέπειες της σε επόπειο στάσεων, συμπεριφορών και ψυχοπαθολογίας.

Η βιβλιογραφία αυτή τη στιγμή είναι εξαιρετικά

* Από το βιβλίο της Nathalie Zajde "Souffle sur tous ces morts et qu'ils vivent!"
La transmission du traumatisme chez les enfants des survivantes de l'éxtermination nazi.
Editions, La Pensée Sauvage, 1993

πλούσια. Ένα μεγάλο μέρος της εστιάζει στις πρώιμες σχέσεις παιδιού - γονέα με σταθερή αναφορά στα θέματα της M. Malher για την συμβιωτική σχέση.

Πολλές πληροφορίες επίσης αντλούνται από το υλικό ψυχαναλύσεων και ψυχαναλυτικών θεραπειών, εμπειριών ομάδας (ομάδες δεύτερης γενειάς λειτουργησαν κυρίως στις ΗΠΑ) καθώς και εθνοψυχιατρικής κατεύθυνσης θεραπείες.

Το περιβάλλον υποδοχής των επιβιωσάντων, ο τόπος μετανάστευσης (Ισραήλ, ΗΠΑ, Γαλλία κ.λ.π.), θεωρείται επίσης ότι παίζει σημαντικό ρόλο στην μετα-τραυματική "ικανότητα προσαρμογής" και φυσικά στην ποιότητα της μετάδοσης του τραύματος στους απογόνους. Παρότοι πλήθος των διαφορετικών προσεγγίσεων είναι κοινή αίσθηση σε όλους τους ερευνητές και κλινικούς ότι ο πληθυσμός αυτός παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα η οποία εξάλλου θυμίζει τις δυσκολίες που συναντάει κανείς όταν προσπαθεί να δώσει έναν ορισμό στην εβραϊκή ταυτότητα. Σχολιάζοντας την βιβλιογραφία η N. Zajde παρατηρεί ότι όλοι σχεδόν οι ερευνητές θέλησαν να εντάξουν τα παιδιά των επιβιωσάντων στην προβληματική θεωρητικο-κλινικών μοντέλων που χρησιμοποιούν για ασθενείς "standard" ενώ ο πληθυσμός αυτός γνώρισε ένα ξεχωριστό και ασύνηθες βίωμα. Η ίδια θεωρεί ότι μόνον τα θεωρητικά εργαλεία και οι τεχνικές αρχές της εθνοψυχιατρικής μπορούν να προστατεύσουν τον ερευνητή από τέτοιους είδους παγίδες.

Η N. Zajde στη δική της έρευνα ονομάζει τους επιζήσαντες επισκέπτες "ενός καταχθόνιου κόσμου", ενός κόσμου "αντεστραμμένου" όπου οι συνθήκες ζωής είναι τέτοιες ώστε λίγα μόνο λεπτά αρκούν για να ανατραπεί η ψυχική και σωματική τους οργάνωση.

Οι επισκέπτες του "καταχθόνιου κόσμου" αναγκάστηκαν να μεταμορφώσουν την ταυτότητα τους ενώ δεν μπορέσαν ποτέ να οικειοποιηθούν αυτόν τον κόσμον του απόλυτου παραλογισμού ούτε δύνατος να αποκαταστήσουν τον παλιό τους κόσμο.

Δύο ξεχωριστοί κόσμοι: η μέρα και η νύχτα.

Στους επιζήσαντες, οι δύο χρόνοι που διαιρούν τη ζωή - η μέρα και η νύχτα - έχουν μια παράξενη σχέση. Τη μέρα είναι προσαρμοσμένοι. Επιστρέφοντας από τα στρατόπεδα, απόκτησαν ξανά "ανθρώπινη μορφή", πα-

ντρεύτηκαν, έκαναν οικογένειες, έφτιαξαν μια "φυσιολογική" ζωή. Τη νύχτα οι περισσότεροι επιστρέφουν στα στρατόπεδα και συμβαίνει ότι συνέβαινε πριν μισό αιώνα. "Ξυπνούν στις τρείς, τέσσερεις το πρωΐ και περιμένουν να ξαναεμφανισθεί το ντεκόρ της άλλης ζωής - η μέρα - για να σταματήσει ο εφιάλτης. Η νύχτα, για τους επιζήσαντες - όπως ακριβώς για δύος πάσχουν από τραυματικές νευρώσεις - δεν αποτελεί μια απεριόριστη εποχή δυνατοτήτων, δεν είναι ο χρόνος της θρεπτικής συμπλήρωσης που διασφαλίζει τη συνέχεια και συγχωρεί τους εκβιασμούς της αφυπνισμένης ζωής. Γι' αυτούς, η νύχτα είναι ακριβώς το αντίθετο του διαστήματος των ατελείωτων κινήσεων, των ελεύθερων επινοήσεων, δεν είναι πιά το πλαίσιο της υπερφυσικής δημιουργικότητας· η νύχτα είναι το σκυθρωπό θέατρό της απόλυτης ακινησίας, της επανάληψης του ίδιου την μια νύχτα μετά την άλλη αδιαφορώντας για τον χρόνο, τις αλλαγές, τις γεννήσεις, τους θανάτους, τα γέλια και τα κλάματα.

Ξέρουμε ότι η τραυματική λειτουργία βυθίζει πάντοτε την ύπαρξη, ή ένα μέρος της στην ανιστορικότητα, απομακρύνοντας την από τις ταραχές, δηλαδή από τις πραγματικότητες.

Μετατρέπει κατά κάποιον τρόπο το άτομο σε πράγμα: η ύπαρξη (στο σύνολό της ή ένα μέρος της) γίνεται ένα ακίνητο πράγμα, χωρίς συνάφεια, προστατευμένο από κάθε επιρροή, αυτόνομο: σαν μιά μηχανή".

"Όταν οι επιζήσαντες "μπαίνουν" στον εφιάλτη τους, μνημονεύουν το αρχικό τραύμα της εισόδου στον κόσμο του στρατοπέδου όταν ξυπνούν: μνημονεύουν το δεύτερο τραύμα, της σχεδόν άμεσης προσαρμογής τους "στον κόσμο των ζωντανών". Ανάμεσα στους δύο αυτούς κόσμους δεν υπάρχει καμμία λογική σύνδεση, κανένα κοινό πλαίσιο, καμμία δυνατότητα "μετάφρασης", κανένας μεταβατικός χώρος. Μέσα τους εμπεριέχουν αυτές τις δύο όψεις και οι ίδιοι δεν περιέχονται σε καμμία φόρμα σφαιρικής αποκωδικοποίησης. Το τραύμα προκύπτει από την απεμπλοκή (désintrication) των σχέσεων ανάμεσα στους διαφορετικούς λογικούς χώρους. Για παράδειγμα, αυτό που ζώ μέσα μου δεν βρίσκει καμμία αντιστοιχία (καμμία έκφραση) έξω από εμένα, στο περιβάλλον μου ή ακόμη αυτό που αντιλαμβάνομαι με τις αισθήσεις μου και προέρχεται από τον εξωτερικό κόσμο δεν βρίσκει καμμία αναπαράσταση στον εσωτερικό μου κό-

σμο. Θα έπρεπε λοιπόν να ονομάσουμε τραυματική λειτουργία, την ψυχική οργάνωση που διατηρεί αυτήν την αποσύνδεση.

Το δνειρό, στους επιζήσαντες δεν είναι η ψευδαίσθητη ικανοποίηση των απωθημένων παιδικών επιθυμιών, οι μηχανισμοί του δεν είναι πρωτογενείς διαδικασίες, δεν είναι ο φύλακας του ύπνου, δεν είναι η βασιλική οδός προς το ασυνείδητο· το δνειρό είναι φωτογραφία. Πράγματι, τι πιό πραγματικό - με την έννοια της πιστής αναπαραγωγής της πραγματικότητας - από ένα δνειρό επιζήσαντος.

Δεν μπορούμε να μιλήσουμε γι' αυτό το δνειρό, δεν μπορούμε να ερμηνεύσουμε αυτόν τον εφιάλτη, δεν μπορούμε να φέρουμε στο φως τις διαδικασίες που χρησιμοποιεί συνήθως το δνειρό, δεν μπορούμε να υιοθετήσουμε μία "κυμαινόμενη προσοχή" (attention flottante). Το ακούμε σαν μία αφήγηση".

"Πολλοί επιζήσαντες δεν είναι "άρρωστοι" και αν σήμερα ακούμε να μιλούν γι' αυτούς, αυτό γίνεται μέσα από την φωνή των παιδιών τους. Καθώς φαίνεται το τραυματικό δνειρό έχει ως λειτουργία την διατήρηση της ζωής, προστατεύει από την τρέλλα, ή από την σύγχυση των δύο κόσμων. Εφόσον δεν υπάρχει κανένας χώρος που θα επέτρεπε την διάδραση των δύο αυτών δύψεων του ίδιου ανθρώπου, η ψυχική συσκευή χρησιμοποιεί το φυσικό της διάφραγμα (δνειρό/εγρήγορση) στη θέση ενός λειτουργικού διαφράγματος (απώθηση). Λείπει στον επιζήσαντα η ουσία που θα επέτρεπε την μείξη, το περιέχον, που με αφετηρία αυτήν την αναλογική διπλή ταυτότητα, θα έφερνε το φως μας τρίτης ταυτότητας που θα ήταν ακριβώς το πάντρεμα αυτών των ασυμβίβαστων ταυτοτήτων".

Βασιζόμενοι στις λεπτομερείς περιγραφές επιβιωσάντων μπορούμε ίσως να κάνουμε έναν παραλληλισμό ανάμεσα στις φάσεις αποδόμησης της προσωπικότητας στα ναζιστικά στρατόπεδα και στις διαδικασίες "οργανωμένων τραυμάτων". Αν συγκρίνουμε το βίωμα των στρατοπέδων με τις διαβατήριες τελετές στις παραδοσιακές κοινωνίες όπου το υποκείμενο πιστεύει ότι είναι νεκρό, εκείνο που λείπει - και είναι καθοριστικό - είναι οι φάσεις της αναδόμησης που εισάγει η ίδια η δομή της κοινωνίας. Όμως η κοινωνία του στρατοπέδου δεν στοχεύει στη ζωή αλλά στον θάνατο...

Όσο για την σύγχρονη ορθολογιστική κοινωνία - που υποδέχτηκε τους διασωθέντες - δεν ήταν σε θέση να δώσει στους επιβιώσαντες ένα πλαίσιο μετάφρασης της εμπειρίας του αδύνατου αυτού περάσματος από τον έναν κόσμο στον άλλον.

Στις τραυματικές νευρώσεις μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η αρρώστεια λειτουργεί σαν μια "εθνική αναστάτωση" (desordre ethnique) σύμφωνα με τον όρο του G. Devereux, όπου ο ασθενής αποκομένος από τη ζωή ενοχλεί, αναστατώνει σημαίνοντας έτσι μια δυσλειτουργία τόσο της ομάδας όσο και του ίδιου. Η αρρώστεια του μπορεί να διαβαστεί σαν ένα κάλεσμα που ζητάει αναγνώριση και φροντίδα από το ιατρικό σώμα. Οι επιζήσαντες δεν "καλούν κανέναν". Το τραύμα τους που οφείλεται σε ένα παγκόσμιο ιστορικό γεγονός, είναι βιωμένο μαζικά αλλά όχι ομαδικά. Έχει ειπωθεί συχνά ότι οι επιζήσαντες δεν ήθελαν να μιλούν γ' αυτά που έζησαν, με εξαίρεση ορισμένους διανοούμενους, που προσπάθησαν να καταλάβουν και να εξηγήσουν. Σήμερα πιά αντιλαμβανόμαστε ότι δεν μίλησαν γιατί δεν θελήσαμε να τους ακούσουμε. Διότι μίλησαν, και ορισμένοι μάλιστα δεν σταμάτησαν να μιλούν. Μιλούν μεταξύ τους, στις συναντήσεις των επιβιωσάντων που θυμίζουν Συλλόγους τόπων καταγωγής (Άουτβιτς, Μπούχενβαλντ κ.λ.π.), πραγματικούς πυρήνες ταυτότητας. Αυτές οι συναντήσεις ήταν απαραίτητες για την επιβίωσή τους αλλά δεν ήταν αρκετές για να εξασφαλίσουν την ψυχολογική ισορροπία αφού έμειναν αποκλεισμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο και δεν κατάφεραν να εμποδίσουν το χάσμα. Ίσως μάλιστα να το συντηρούσαν δύναμη τους νυχτερινούς εφιάλτες.

"Τα παιδιά των διασωθέντων από τα ναζιστικά στρατόπεδα βλέπουν τα ίδια όνειρα με τους γονείς τους".

Στις οικογένειες των επιβιωσάντων γράφει η N. Zajde συχνά διαπιστώνεται ότι βλέπουν παρόμοια όνειρα ως προς το περιεχόμενο και τις ονειρικές διαδικασίες. Αυτή η "μετάδοση" είναι ακόμη πιό εντυπωσιακή αν λάβουμε υπόψη μας ότι το μυστικό που περιέβαλε τις ωμότητες των ναζιστικών στρατοπέδων στη διάρκεια του πολέμου συνέχισε να διατηρείται και μετά τον πόλεμο ακόμη και στις οικογένειες των διασωθέντων.

"Κρυμένο", αυτό το παρελθόν, δεν εξαφανίζεται, εξορίζεται στο εσώτερο μέρος της ύπαρξης ενώ ένα τέτοιο γεγονός είναι από τη φύση του πολιτισμικό, ομαδικό.

Κάθε πολιτισμική ομάδα, γράφει η N. Zajde διαθέτει μια ευρεία γκάμα ονειρικών μορφών και περιεχομένων και μιά πλούσια και δυναμική σκέψη που προσδίδει νοήματα. Συνήθως όλοι γνωρίζουν το νόημα που έχουν τα δινειρά δύμας οι θεραπευτές (guerisseurs) είναι οι ειδικοί σ' αυτά τα ζητήματα.

Τα δινειρά συνιστούν το μέρος εκείνο της ύπαρξης που είναι ταυτόχρονα μοναδικό, ενδόμυχο, και κοινό σε κάθε ομάδα. "Σε κάθε κουλτούρα υπάρχει ένα κοινό νόημα για το δινειρό: όταν κοιμάμαι βρίσκομαι "έξω από τον κόσμο", δεν έχω την αίσθηση, τη συνείδηση, πως βρίσκομαι ανάμεσα σε άλλους. Όταν ξυπνάω δύμας και θυμάμαι το δινειρό μου τότε το ερμηνεύω σύμφωνα με την κοινή σκέψη, την κοινή λογική. Συχνά το μοιράζομαι, και η κοινωνική διάσταση της εσωτερικής μου ζωής μου επιβεβαιώνεται μέσω των ερμηνειών που προτείνει ο περίγυρος. Όταν ονειρεύομαι, υπάρχει πάντοτε κάποιος άλλος που μπορεί να δώσει νόημα στο δινειρό μου.

Άρα είναι δυνατόν να θεωρήσουμε ότι το δινειρό μ' έναν παράδοξο τρόπο υποχρεώνει το υποκείμενο να σκέφτεται τον εαυτό του "πολλαπλό". Συνιστά το εσώτερο μέρος της ομάδας. Το τραύμα, όπως το δινειρό, μπορεί να έχει την ίδια λειτουργία: επιβάλει στο άτομο την απόλυτη αναγκαιότητα της αναπαράστασης ενός άλλου ο οποίος καταλαβαίνει αυτό που του συμβαίνει σαν κάτι δικό του. Όταν δεν έρχεται κανές να δώσει νόημα, να αντηχήσει σ' αυτό το μυστηριώδες κομμάτι της ύπαρξης τότε εκείνος στέκεται παγωμένος απέναντι στην ανοίκεια κατάσταση που έχει γεννηθεί μέσα του.

Ο άλλος για να μπορέσει να "αντηχήσει", να δώσει νόημα πρέπει ασφαλώς να βρίσκεται στον ίδιο πολιτισμικό χώρο, στον ίδιο κόσμο, στην ίδια γλώσσα. Οι επιζήσαντες προέρχονται συνήθως από έναν διπλό και εξαιρετικά πολύπλοκο κόσμο: τον κόσμο του πριν, τον κόσμο των προγόνων τους και τον κόσμο της ναζιστικής εξόντωσης.

"Δεν είναι εντελώς ανθρώπινα πλάσματα" γράφει η N. Zajde "Φέρουν ιδιαίτερες αναπαραστάσεις συνδεδεμένες με το τραυματικό βίωμα της Καταστροφής

(Shoah) δεν μπορούν να σκεφτούν τον κόσμο και τις ανθρώπινες σχέσεις παρά μόνον σύμφωνα με λογικές που αντλούνται από την πρόσφατη καταστροφή και την εβραϊκή παράδοση". Εδώ πρέπει ίσως να σημειώσουμε ότι η καταστροφή ήρθε σε μια εποχή που οι εβραίοι είχαν ήδη αρχίσει να εγκαταλείπουν την παραδοσιακή τους σκέψη πράγμα το οποίο περιπλέκει ακόμη περισσότερο τα πράγματα κυρίως όσον αφορά τις ταυτοποιήσεις στη δεύτερη γενειά.

Σε αντίθεση με τα παραδοσιακά συστήματα σκέψης, που έχουν τους δικούς τους τρόπους αποκωδικοποίησης των ονείρων, η σύγχρονη κοινωνία έχοντας ως "εγχειρίδιο" την Ερμηνευτική των ονείρων του Σ. Φρούντ βλέπει την ψυχική ζωή σαν μια υπόθεση αυστηρά ιδιωτική αποσπώντας κατά κάποιον τρόπο το υποκείμενο από την ομάδα, την οικογένεια και τα μαζικά τραυματικά φαινόμενα. Στη θέση τους προσφέρει στους θεραπευόμενους ένα νέο σύστημα σκέψης (μετά την ανάλυση δεν βλέπουμε τη ζωή, τις σχέσεις με τον ίδιο τρόπο). Το πρόβλημα τίθεται από τη στιγμή που ο αναλυόμενος διεκδικεί - συνειδητά ή ασυνειδητά - μιά κάποια ένταξη σε μια προϋπάρχουσα κουλτούρα. Στην περίπτωση αυτή βυθίζεται σε μια πάλη ανάμεσα σε δύο κόσμους αναπαραστάσεων όπου δε υπάρχει χώρος για επεξεργασία και έκφραση του συναισθηματικού του φορτίου.

Η μεθοδολογία που προτείνει η N. Zajde είναι η εγκατάσταση μίας ομαδικής ψυχοθεραπευτικής τεχνικής που θα επιτρέψει στα παιδιά των επιβιωσάντων να θάψουν τους νεκρούς τους και να ξαναπάρουν την θέση τους ανάμεσα στους ζωντανούς.

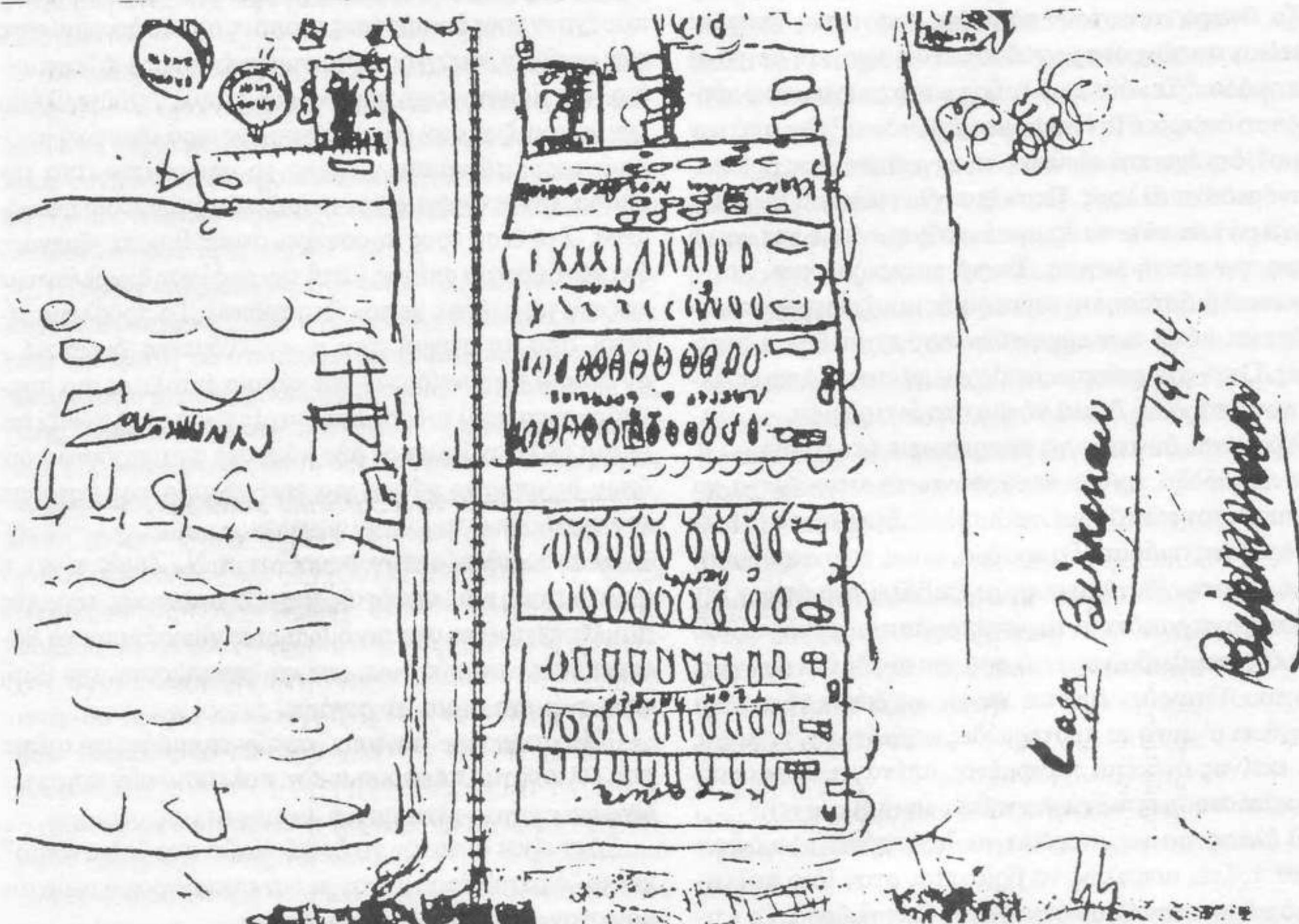
"Η ένταξη των "παιδιών" αυτών σε ομάδες επιτρέπει την λειτουργία παραδοσιακών πολιτισμικών ερμηνεύων"...

"Δεν είναι δυνατόν να δοθεί νόημα στο "αδιανότο" και το "άφατο" παρά μόνον με την επανεγγραφή του ατόμου στον κόσμο απ' όπου κατάγεται.

Όσες επιφυλάξεις κι αν έχουμε ως προς τα "τεχνικά" συμπεράσματα της N. Zajde και ως προς την κριτική που η ίδια ασκεί στις ψυχαναλυτικές μεθόδους, πρέπει να πάρουμε υπόψη μας ότι η μελέτη της μετάδοσης του τραύματος στους απογόνους, για να βρεί τον "σωστό τόνο", πρέπει υποχρεωτικά να περάσει μέσα από στενά περάσματα, αν δεν θέλει να διαγράψει τη μοναδικότητα του

βιώματος αυτών των ανθρώπων κάτω από ψυχαναλυτικές ισοπεδώσεις, κοινωνιολογικές συρρικνώσεις ή απλοϊκές θρησκευτικές και μυστικιστικές ερμηνείες.
"Θα ήταν ντροπή, γράφει ο Tobie Nathan στον πρόλογο

του βιβλίου, να αντιμετωπίσουμε αυτούς τους ανθρώπους σαν ασθενείς που υποβάλονται στις ψυχαναγκαστικές ανιχνεύσεις μικρών επιστημονιστών του τέλους του αιώνα..."

Από το "Χρονικό 1941-1943" του Marcel Natjagi, εκδ. Ινστιτούτο Etz Haim, Θεσσαλονίκη 1991

Μάριος Μαρκίδης

Η τραγωδία του Νόμου

"Ο ανθρωπος είναι σκληρός. Ήτανε πάντοτε σκληρός κι απάνθρωπος.
Σκληρός κι απάνθρωπος απέναντι σε οποιονδήποτε θεωρεί κατώτερον του..."

G. R. Scott, "Flagellation: The Story of Corporal Punishment"

Πριν μπω στο κυρίως θέμα μου, την τραγωδία του Νόμου που επιφέρουν οι "Κρυστάλλινες Νύχτες" των φασισμών, θα μου χρειαστεί ένας σύντομος πρόλογος με δυο αναφορές. Η πρώτη είναι σ' έναν Εβραίο της Πράγας που θέλεις από ιδιοσυγκρασία θέλεις από ιστορική εμπειρία πρόβλεψε την έκλυτη διαγωγή του Νόμου, τον αποτρόπαιο εκτροχιασμό του, προτού γεννηθούν κι ανθίσουν στην Ευρώπη τα Νταχάου και τα Άουσβιτς. Λεγόταν Φραντς Κάφκα κι έγραψε κάτι για μιαν αποικία κρατικού σωφρονισμού, που στην πραγματικότητα ήταν ένας τόπος εκτελέσεων. Όλα εκεί μέσα, στη σωφρονιστική αποικία, ακολουθούν αυστηρούς κανόνες. Υπάρχει μια αλλόκοτη μηχανή με κρεββάτι, αρμούς που σφίγγουν τα χέρια και τα πόδια, ηλεκτρικές μπαταρίες, έναν βωλοκόπο. Επιδεικνύεται με περηφάνεια στους επισκέπτες απ' τον αρμόδιο αξιωματικό. "Κι ούτε και να πεις πως η ποινή μας είναι αυστηρή", λέει. "Απλούστατα χαράζουμε, με τη βοήθεια του βωλοκόπου, πάνω στο δέρμα του ενδόχου την παράγραφο του Νομικού Κώδικος που έχει παραβεί. Γράφουμε λόγου χάρη στο σώμα αυτού του κατηγορούμένου (κι ο αξιωματικός έδειξε έναν κατάδικο) Να σέβεσαι τους ανωτέρους σου". Και συμπληρώνει απολαμβάνοντας φανερά τη μηχανή του και κάτι άλλο: "Φυσικά ο κατάδικος δεν ξέρει την ποινή του - θα την διαπιστώσει απλούστατα σε λίγο στο ίδιο του το σώμα. Κι ούτε καν πως είναι κατάδικος ξέρει, γι' αυτό και δεν του χρειάζεται υπεράσπιση".

Η δεύτερη αναφορά μου έχει ως εξής: Υπάρχουνε διάσημα πρόσωπα της λογοτεχνίας, με διαχρονική εμβέ-

λεια στις αισθητικές μας υποδοχές και στην ψυχή μας, υπάρχουνε όμως και διάσημοι "άρρωστοι" - άγιοι μάλλον παρά "περιπτώσεις" απλές όπως λέμε της επιστήμης - που τους οφείλουμε τόσα πολλά για τα μαθήματα που μας δίνουν όσα οφείλουμε και στα πρώτα, στους Άμλετ και τους Ρασκόλνικωφ και τους Άντριαν Λέβερκυν. Ένας τέτοιος άρρωστος ήταν κάποιος Εβραίος πάλι ονόματι Πάουλ Λόρεντς που συνηθίσαμε στη συντεχνία μας να τον αποκαλούμε "Ανθρωπο με τα ποντίκια". Σπούδασε νομικά, αναλύθηκε απ' τον καθηγητή S. Freud στα χαρισάμενα χρόνια της αυτοκρατορικής Βιέννης και σκοτώθηκε υπερασπίζοντας τη "μητριά πατρίδα" στα χαρακώματα του Μεγάλου Πολέμου, δίπλα εκεί που έπεσε κατά πάσα πιθανότητα μαχόμενος ο "ευνοούμενος της ζωής" όπως τον λέει ο Τόμας Μανν, ο νεαρός Χανς Κάστορπ. Να πώς άρχισαν αυτά που ονομάζουμε οι γιατροί (με τόση άκομψη και τώρα συμβατικότητα απέναντι στο ανθρώπινο αίνιγμα και τον ανθρώπινο πόνο) "προβλήματά" του. Μια μέρα, σε μιαν ανάπαυλα των στρατιωτικών γυμνασίων, ο Πάουλ Λόρεντς κάθεται απέναντι σε δυο συναδέλφους του αξιωματικούς. Καπνίζουνε ήσυχα. Ο ένας απ' τους δυο απέναντι, λοχαγός καριέρας με κάποιο υπερβολικό μεράκι για τη βία, ξοδεύει την ώρα τους με μια διήγηση "εκ του στρατιωτικού βίου" - μια ιστορία που τη γλεντάει πολύ προσωπικά. Τους μιλάει συγκεκριμένα και με ενάργεια για ένα ασιατικής εμπνεύσεως βασανιστήριο: γυμνώνεις τσίτσιδο κι ακινητοποιείς κατάλληλα τον απείθαρχο φαντάρο, κι ύστερα εφαρμόζεις στον πισινό του ένα κουτί με ποντικούς. Ανάβεις

κάτω απ' το κοντί φωτιά. Ξετρελαμένα τα ποντίκια ψάχνουνε την έξοδό τους μέσα απ' το έντερο του θύματος. Κάνουν γιουρούσια, τρυπώνουνε, ξεσκίζουν... Η ανάπαινσις των πολεμιστών τελειώνει, βαθμοφόροι και φαντάροι στέκονται προσοχή και γυρίζουν στα γυμνάσια. Ο άνθρωπος - με - τα - ποντίκια βασανίζεται έκτοτε απ' την ιδέα του "κακού", την εξαντλητική απορία πώς πέφτει στον κόσμο του Δημιουργού Πατέρα το κακό. Λαχταράει από την αγωνία μήπως πάθουνε κακό τ' αγαπημένα του πρόσωπα (κι ας έχουνε στο μεταξύ μερικά απ' αυτά εξαφανιστεί απ' τη ζωή του ή πεθάνει), μήπως το κακό χρεωθεί στις "κακίες" του εαυτού του - καταγραμμένες σ' ένα βιβλίο ενοχών που άνοιξε απ' τα παιδικά του χρόνια - μήπως γενικώς... Μήπως καταρρεύσει στον κόσμο η τάξη κι ο έλεγχος, μήπως ο ίδιος χάσει τον έλεγχο του εαυτού του, γίνει ένας κτηνώδης "άλλος" και κάνει κακό στα αγαπημένα του πρόσωπα. Αυτός είναι ο άνθρωπος με τα ποντίκια δύος μας τον παρέδωσε ο Freud, και το άλλο πρωταγωνιστικό πρόσωπο του δράματος - το "απέναντι" - είναι ο "απάνθρωπος" δύος ονομάστηκε λοχαγός. Μια δυάδα που παράγει φρίκη και τρόμο.

Ο πρόδολος αυτός με φέρνει στο θέμα μου, μα και πάλι τίποτα δεν θα έχω εξηγήσει σχετικά με την τραγωδία του Νόμου στην περίπτωση του καημένου του Ανθρώπου με τα ποντίκια - και στην περίπτωση των ανθρώπων τις Κρυστάλλινες Νύχτες γενικά - αν δεν βάλω ένα ερώτημα που αφορά τη θεμελίωση στον κόσμο του ανθρώπινου υποκειμένου. Ερώτημα, βέβαια, μάλλον απροσδόκητο κι αφύσικο για έναν γιατρό, που καλά θα κάνει καθώς λένε οι πρακτικοί γείτονες στις μάλλον αμέριμνες "δημοκρατικές" ημέρες μας να κοιτάζει τη δουλειά του: να μην είναι υπέρ το δέον αδιάκριτος περί τα κοινωνικά κι ιστορικά ζητήματα και να γράφει σωστά τις συνταγές του. Κι ως προς το ερώτημα πού είναι θεμελιωμένος ο άνθρωπος: δεν υπάρχει αμφιβολία λένε οι πρακτικοί γείτονες (εις επικύρωσιν των "ψυσικών" αποδείξεων). Δε χωράει πολλή συζήτηση, ο άνθρωπος πριν απ' όλα και πάνω απ' όλα είναι θεμελιωμένος στο Εγώ του και στη "φύση" του - στη βιολογική του οργάνωση, στη σχέση των γενετικών προδιαγραφών και των κυττάρων του, στη θαυμαστή συμφωνία των οργάνων και των σπλάγχνων του, στην αρμονία των "χυμών" του. Ακόμη κι η κοινωνική φύση του ανθρώπου, που είναι καθ' εαυτήν

πολύ σπουδαία, χτίζεται πάνω στη "ψυσική" του φύση. Είναι ιεραρχημένη σύμφωνα με τις υπαγορεύσεις της και το όριο της ελευθερίας της είναι η ελευθερία που δίνει το φυσικό όριο. Τι υπαγορεύει το "ένστικτο". Αυτές τις μισές αλήθειες που κατά βάθος είναι ολοκληρωμένα ψέματα υπενθυμίζει η πρακτική λογική στον εγγυητή αυτής της λογικής - σ' έναν γιατρό όταν έρχεται με ανώφελες απορίες κι ερωτήματα να ταράξει τα "απτά" και τα "δεδομένα".

Κι όμως δεν είναι καθόλου έτσι. Όχι μόνο είναι δικαιολογημένο για έναν γιατρό, παρά την ενόχληση που μπορεί να επιφέρει στο "Common Sense", να θέτει εξ αρχής ένα ερώτημα θεμελίωσης του ανθρώπου εις βάρος των σχεδίων μιας νικηφόρας στον σημερινό κόσμο αντιρομαντικής ψυχολογίας, αλλά είναι δικαιολογημένο στη συνέχεια - εν ονόματι της υποχρέωσης μιας ιστορικής και οντολογικής συνάμα ευαισθησίας - κι ένα προκλητικό για την "πραγματιστική" σύλληψη της τάξεως του κόσμου συμπέρασμα: ο άνθρωπος δεν συμπίπτει με τη βιολογία του, με το εκπληκτικό των δύντινης εργοστάσιο που το τελικό προϊόν του είναι η ολοένα μεγαλύτερη παράταση του μέσου δρου ζωής και η "υγεία". Αυτό πρώτον. Και το δεύτερον: Ο άνθρωπος δεν συμπίπτει καν με το "εγώ" του - κι ο J. Lacan εξηγησε γιατί. Ακόμη κι η συνείδηση του ανθρώπου δεν μπορεί να αναχθεί απλώς στον εγκέφαλό του (όπως διαβεβαιώνει σα να μην έχουμε παρά απλώς να την πιστέψουμε μια ταλαιπωρημένη από τους "γαλλισμούς" συνειδησιολογία), σ' ένα απερίγραπτα μεγάλο σύστημα συνειρρητικών συνδέσεων και καναλιών ή σε μια τέλεια οργανωμένη χαρτογράφηση του φλοιού που όταν τελειώσει το ταξίδι της δεν θα ξέρει ακόμη τίνος ασυνειδήτου δαίμονα παίγνιο υπήρξε ο εαυτός της. Η συνείδηση του ανθρώπου, κι ο διάλογος που εγκαθίστα αυτή η συνείδηση με το Είναι, συνδέονται ουσιαστικά με κάτι άλλο. Εκτός του εαυτού της.

Πρέπει τώρα να δεχτώ πως, εν τοιαύτη περιπτώσει, δεν θα είχα τίποτα το σημαντικό να καταθέσω ως ψυχίατρος επί του ερωτήματος της θεμελίωσης του ανθρώπου, γιατί τα πιο σπουδαία πράγματα σχετικά μ' αυτή τη θεμελίωση τα έδειξαν ήδη η φιλοσοφία κι η κοινωνική ανθρωπολογία. Κι αν θέλουμε να είμαστε ακριβέστεροι θα λέγαμε πως η σωστή έκφραση δεν είναι ότι το έδειξαν αλλά ότι το ξαναέδειξαν, διότι κατά κάποιο μυστηριώδη τρό-